

Violetta Krawczyk - Wasilewska

Problematyka ekologiczna w edukacji dzieci wiejskich

Proces wychowania, czyli oddziaływania na człowieka w celu kształtowania jego świadomości określa się mianem edukacji. Współcześnie to szerokie pojęcie obejmuje również działania w kierunku edukacji ekologicznej rozumianej jako kształcenie wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych, a także rozwijanie wrażliwości oraz umotywowanej chęci działania na rzecz ochrony środowiska.¹⁾

Edukacja ekologiczna społeczeństwa może odbywać się na płaszczyźnie formalnej i nieformalnej. Edukację formalną prowadzą wyspecjalizowane instytucje i organizacje pozarządowe, szkoły, a także środki masowego przekazu. Natomiast nieformalna, naturalna edukacja ekologiczna stanowi element enkulturacji i zależy od stopnia socjalizacji danych jednostek i grup społecznych, kształtujących swój stosunek do środowiska drogą tradycyjnej wiedzy o najbliższym otoczeniu przyrodniczym i społeczno - kulturalnym.

W dobie żywiolowego i często nie zrównoważonego rozwoju cywilizacji technicznej wielkie znaczenie przypisuje się edukacji ekologicznej dzieci. Edukacja ta - zdaniem pedagogów - powinna uwzględniać trzy aspekty: opisowo - techniczny, instrumentalny i aksjologiczno - normatywny.²⁾

Aspekt opisowo - techniczny obejmuje wiedzę o procesach zachodzących w poszczególnych eko - systemach i zależnościach warunkujących ich równowagę. Ponadto uwypukla znaczenie związków między różnymi sferami działalności człowieka (zabawą, odpoczynkiem, pracą i nauką) a środowiskiem przyrodniczym i społeczno - kulturalnym (również technicznym i informacyjnym)

Z kolei aspekt instrumentalny odnosi się do umiejętności podejmowania decyzji związanych z przewidywaniem ekologicznych skutków określonych zachowań i działań człowieka dotyczących jego stylu życia, stosunków międzyludzkich, sposobu konsumpcji, codziennych udogodnień technicznych oraz nowych technologii produkcyjnych.

Niebagatelną wreszcie rolę edukacyjną pełni sfera aksjologiczno - normatywna, polegająca na tworzeniu kultury ekologicznej drogą kształcenia świadomości i sumienia ekologicznego. Kształcenie to opiera się na biocentrycznym systemie wartości i normach etyki ekologicznej. Mieścić się tu będą takie normy i zalecenia, które najprościej określić można jako miłość do przyrody i odpowiedzialność za jej losy, przyjazne traktowanie najbliższego otoczenia ludzkiego i przyrodniczego, ochrona dóbr i zasobów naturalnych, szacunek do świata zwierzęcego, czerpanie natchnienia z piękna i wielkości natury, krytycyzm wobec nowinek technicznych, wrażliwość i refleksyjność wobec procesów życia organicznego i nieorganicznego.

Wskazane wyżej, główne aspekty edukacji ekologicznej naberają szczególnego znaczenia w procesie kształcenia i wychowania dzieci już w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, bowiem na tym etapie budowane są fundamenty przyszłych zachowań i postaw człowieka. Dzieci w tym okresie życia charakteryzuje wielka podatność na wpływ nauczyciela, ogromna aktywność poznawcza, duża zdolność przyswajania nowych wiadomości i umiejętności. Istnieją więc ogromne szanse, by w tym właśnie okresie uwzględnić w edukacji wzbogacanie wiedzy na temat środowiska oraz inicjować budzenie świadomości i wrażliwości ekologicznej.³⁾

Kształcenie proekologiczne dzieci odnosi się w równej mierze tak do dzieci ze środowisk miejskich, jak i wiejskich. Ze względu na miejsce zamieszkania dzieci wiejskie w większym stopniu niż miejskie populacje dziecięce podlegają naturalnej nieformalnej edukacji ekologicznej. Bazuje ona na bezpośredniej obserwacji zjawisk przyrodniczych, a także na tradycyjnych postawach człowie-

ka wobec otoczenia naturalnego.

Stosunek dzieci wiejskich do środowiska, w którym żyją, bawią się, uczą i działają kształtuje się pod wpływem samego środowiska i wiedzy o nim, przybierając formę bezwiedną (mimowolną i świadomą (dowolną)). Bezwiedne wrastanie w środowisko doprowadza do swoistej z nim indentyfikacji, konkretne bowiem cechy, obiekty i zjawiska środowiskowe samoistnie przemawiają do dziecięcej osobowości, która zależy nie od wiedzy, lecz przede wszystkim od wrażliwości. Wiedza zaś o środowisku często przybiera formę tradycyjnego przekazu pokoleniowego, wyrażanego bezpośrednimi zachowaniami rodziców, sąsiadów i starszego rodzeństwa. Przybierać też może formę przekazu symbolicznego, przejawiającego się w zjawiskach folkloru, takich jak obrzędy i zwyczaje doroczne, przysłowia agrarne i meteorologiczne, tradycyjne zabawy pasterskie, zagadki ludowe, pieśni, bajki, etc. Folklor stanowi bowiem symboliczny przekaz norm i wartości obowiązujących w danym środowisku lokalnym, wyrażając tradycyjne postawy wobec otoczenia ludzkiego, zwierzęcego i roślinnego.

Edukacja środowiskowa dzieci wiejskich przebiega również w sposób sformalizowany, o czym świadczą programy wychowania przedszkolnego i nauczania początkowego. Nadmienić tu należy, że obecność problematyki ekologicznej w polskim szkolnictwie zagwarantowana jest prawnie przez Ustawę o Ochronie Środowiska z roku 1980, natomiast obowiązek kształcenia w zakresie ochrony środowiska na wszelkich szczeblach i poziomach edukacji określono jako jeden z priorytetów polityki ekologicznej państwa i zapisano w Uchwale Sejmu RP z dnia 10 maja 1991 roku.

Przypomnieć też należy, że początki rozwoju systematycznej oświaty ekologicznej na poziomie nauczania początkowego sięgają połowy lat siedemdziesiątych i nawiązują do międzynarodowych koncepcji popularyzowanych przez UNESCO.⁴⁾ Jedną z nich była koncepcja multidyscyplinarna, zakładająca konieczność włączania treści ekologicznych i sozologicznych do programów różnych przedmiotów szkolnych. Druga zaś miała charakter interdyscyplinarny, polegający na wyodrębnieniu z różnych przed-

miotów treści, które składać się miały na program ochrony środowiska, realizowany w ramach odrębnego przedmiotu szkolnego.

Wyrazem tej koncepcji było wprowadzenie w 1978 r. do klas I - III szkoły podstawowej przedmiotu o nazwie "środowisko społeczno - przyrodnicze". Generalnym celem poznawczym i wychowawczym przedmiotu było " /.../ zapoznanie dziecka z otaczającą rzeczywistością, czyli życiem społecznym i światem przyrody, kształtowanie spostrzegawczości, umiejętności obserwacji i umiejętności praktycznych wpływających na zachowanie się, budzenie zainteresowań oraz stosunku emocjonalnego do środowiska zamieszkania, do swego kraju, jego mieszkańców i przyrody ojczyzny".⁵⁾

Praktyka wykazała, że najlepsze wyniki przynosi edukacja szkolna oparta na modelu multidyscyplinarno - integrującym. Pozwala ona na wprowadzenie podstawowych grup pojęć w programach różnych przedmiotów szkolnych. Pojęcia te sprzyjają kształtowaniu pożądanych postaw i służą nabywaniu określonych umiejętności, które - po utrwaleniu - można wykorzystać w nowych sytuacjach. Pamiętać też należy, że wychowanie ekologiczne jest w swej naturze interdyscyplinarne. W jego zakres wchodzi bowiem nie tylko treści przyrodnicze, ale również społeczne, ekonomiczne, techniczne, etyczne i inne. Wobec tego treści ekologiczne nie mogą się pojawiać się wyłącznie w obrębie szkolnych przedmiotów przyrodniczych, ale powinny również wchodzić w zakres przedmiotów o charakterze humanistycznym, estetycznym, technicznym i zdrowotnym.

Omawiany wyżej model w dużym stopniu dominował w latach osiemdziesiątych. Mimo licznych głosów krytykujących jego realizację (zwłaszcza na łamach czasopism pedagogicznych, takich jak "Życie Szkoły", "Nauczanie Początkowe", "Aura", "Lider", "Wolne Inicjatywy Edukacyjne" i innych), stosowany jest nadal, bowiem reforma oświatowa z 1991 r. nie wprowadziła w tym zakresie szczególnych zmian programowych.

W ostatnim dziesięcioleciu odnotować należy istnienie oddolnego, spontanicznego ekologiczno - dydaktycznego ruchu nauczycielskiego, którego rezultatem są szkolne kąciki i kluby ekologiczne, "zielone szkoły" oraz różnego rodzaju klasy i programy autorskie (ekologiczne, zdrowotne, turystyczne, etc.). Zaangażowani nauczyciele wielu szkół podstawowych, ale też i przedszkoli starają się przygotowywać swych uczniów i wychowanków do świadomego gospodarowania zasobami przyrody, a także prowadzenia wszelkiej działalności w harmonii z naturą, której rozmyślną lub bezmyślną dewastację potępiają.

W formalnej edukacji ekologicznej opracowanie właściwych programów wychowania i nauczania jest podstawowym warunkiem jej skuteczności. Istotne są również kwalifikacje pedagogów, baza dydaktyczna oraz działalność instytucji i organizacji wspierających ich pracę. Zwłaszcza nauczyciele przedszkoli i szkół wiejskich odczuwają niedosyt informacyjny w zakresie nowoczesnych materiałów wspomagających wychowanie ekologiczne. Świadczą o tym choćby przykładowe prace magisterskie oparte na własnym doświadczeniu zawodowym zaocznych studentów pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej obronione na Uniwersytecie Łódzkim w 1997 roku.⁶⁾

Potwierdzeniem tego stanu rzeczy mogą być również wyniki badań prowadzonych w ostatnich latach przez pedagogów, geografów, eko - antropologów kulturowych i edukatorów ekologicznych z różnych ośrodków uniwersyteckich w Polsce.⁷⁾ Zdarza się bowiem często, że nauczyciel wiejski błędnie utożsamia dwa podstawowe pojęcia: ekologię z ochroną środowiska, czyli zoologią. Niejednokrotnie nastawia się też na bezpośrednie przenoszenie ekologicznych treści programowych o charakterze przyrodniczo - krajobrazowym bez uwzględnienia całej sfery stosunku człowieka do ekosystemu kulturowo - społecznego, z którym przecie dziecko obcuje na codzień.

Oczywiście, najwięcej treści ekologicznych realizują nauczyciele wiejscy na lekcjach środowiska społeczno - przyrodniczego, w dalszej zaś kolejności na lekcjach języka polskiego i plastyki,

w niewielkim zaś stopniu na zajęciach z techniki i muzyki. Dziwić może fakt, że w wielu szkołach i przedszkolach wiejskich (ale też i miejskich) nauczyciele nie dostrzegają konieczności eksponowania treści ekologicznych podczas realizacji procesu wychowania fizycznego i zdrowotnego.

zęsto też kształcenie ekologiczne dzieci wiejskich oderwane jest od lokalnej tradycji kulturowej i regionalnego folkloru. "Korzenie" środowiskowej tradycji są nierozzerwalnie związane z kulturą i społeczną tożsamością jednostki i grupy ludzkiej, wywierając stygmat na psychice człowieka w toku jego życia, niezależnie od późniejszej kariery, nowych miejsc pobytu i zamieszkania. Dlatego też folklor (jako forma wyrazu kulturowego) musi podlegać ochronie na rzecz tych, których tożsamość wyraża, a także być chroniony przez samych zainteresowanych, a więc grupy środowiskowe, połączone więzami rodzinnymi, zawodowymi, regionalnymi, etnicznymi czy religijnymi.⁸⁾

Wiedza o ochronie folkloru powinna się łączyć z edukacją społeczną na rzecz rozumienia różnic kulturowych, odmienności religijnych i tradycji etnicznych innych grup i narodów.

Pomijanie tej problematyki przez nauczycieli to pomijanie wychowawczych treści ogólnohumanitarnych, wiążących się z potępianiem okrucieństwa wobec ludzi i zwierząt oraz poszanowaniem, tolerancją i akceptacją "innych" w bliższym i dalszym otoczeniu dzieci (np. osób niepełnosprawnych, innowierców, itp). Ekokultura bowiem nierozzerwalnie wiąże się z zasadami eketyki, wpływającej na możliwość kształtowania postawy hasłowo określonej "działaj lokalnie, myśl globalnie".

Mając na uwadze globalną troskę o przyszłość jakości życia i bezpieczeństwa mieszkańców naszej planety, należy pamiętać, że będzie ona w dużym stopniu zależeć od zachowań, postaw i decyzji ludzi wykształconych. Filozofia ekologiczna⁹⁾ bowiem znajduje odzwierciedlenie w polityce edukacyjnej, ta zaś - promując kształcenie i wychowanie proekologiczne - staje się moralnym wyzwaniem współczesności.

Dlatego też nauczyciel nawet w najmniejszej szkole gminnej powinien zdawać sobie sprawę z dziejowej misji, którą ma do spełnienia wobec swych małych wychowanków. Wykorzystując możliwości formalne i swoisty, przyrodniczy charakter środowiska zamieszkania uczniów ma ogromną szansę kształtowania wrażliwości i świadomości ekologicznej dzieci wiejskich. By jednak edukacja ta przebiegała prawidłowo, wymaga stosowania następujących, elementarnych zasad dydaktycznych.¹⁰⁾

- Stopniowego (etap po etapie) kształtowania pojęć, umiejętności, nawyków i postaw.
- Doboru zadań i środków dydaktycznych w zależności od środowiska, z którym związane są dzieci.
- Bezpośredniego kontaktu dziecka z obiektami i zjawiskami danego środowiska społeczno - kulturowo - przyrodniczego.
- Pośredniego (poprzez różne środki dydaktyczne) kontaktu z innymi środowiskami społeczno - przyrodniczymi i kulturowymi
- Zachęcanie dzieci do omawiania własnych refleksji i wrażeń z rodzeństwem i rodzicami (zasada odwróconej roli edukacji).
- Kulturalnej komunikacji interpersonalnej, poszanowania praw i tradycji innych ludzi.
- Dbalność o zdrowie, a także ład i estetykę swego środowiska życia, działalności i odpoczynku.
- Gospodarności w zakresie oszczędzania zasobów przyrody (wody, energii elektrycznej i ciepłej), wykorzystywania odpadów użytkowych, segregacji śmieci etc.

Powyżej wypunktowanym zasadom dydaktycznym powinny odpowiadać stosownie dobrane metody dydaktyczne. Nauczyciel wiejskiego przedszkola czy szkoły gminnej może wykorzystywać najprostsze formy, do których zaliczają się spacery i wycieczki do najbliższych obiektów przyrody żywej i nieożywionej. Skutecznymi okazują się również prace na rzecz własnego otoczenia i innych ludzi, wykonywane w sposób doraźny lub systematyczny. Bardzo wartościową formą są zajęcia praktyczne, których rezultatem są określone wytwory, a także opieka nad zwierzętami i hodowla roślin. Nawiązywanie w zabawie czy podczas

szkolnych uroczystości i zajęć do tradycji i folkloru lokalnego, krytyczna wreszcie obserwacja codziennych zabiegów agrotechnicznych i gospodarskich oraz podejmowanie decyzji wobec najbliższego środowiska - to wstępne kroki do dalszej edukacji ekologicznej dziecka wiejskiego. Początkowo wychowanie ekologiczne sprzyja więc kształtowaniu się pożądanych postaw, a mianowicie:

- Zamiłowania do przyrody.
- Gotowości do aktywnego uczestnictwa w działaniach na rzecz ochrony i ulepszania najbliższego środowiska.
- Akceptowania uznawanych przez innych wartości i racji dotyczących ich środowiska.
- Poczucia moralnej odpowiedzialności za jakość środowiska przyrodniczego i społeczno - kulturalnego.¹¹⁾

Początkowe wychowanie ekologiczne jest zatem istotnym aspektem edukacji współczesnego, światłego człowieka. W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka czytamy między innymi, że "Człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równości i godziwych warunków bytu w środowisku, którego jakość pozwoli mu na życie przy zachowaniu godności i dobrobytu oraz ponosi solenną odpowiedzialność za ochronę i ulepszanie środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń /.../".¹²⁾ W takim też duchu została sformułowana Deklaracja w Sprawie Środowiska i Rozwoju ("Szczyt Ziemi", Rio de Janeiro, 1992), której pierwsza zasada głosi: "Istoty ludzkie stanowią centrum zainteresowania w procesie trwałego i zrównoważonego rozwoju. Mają prawo do zdrowego oraz twórczego życia w harmonii z przyrodą".¹³⁾ W świetle powyższego edukacja ekologiczna nabiera jeszcze głębszego sensu.

Przypisy:

- 1 D. Cichy, *Edukacja ekologiczna wobec współczesności*, Warszawa 1993; K. Dubel, *Edukacja ekologiczna warunkiem realizacji zrównoważonego rozwoju*, "Aura", 1991, nr 19; L. Domka, *Rozwijanie wrażliwości ekologicznej - ważnym zadaniem edukacji*, "Życie Szkoły", 1992, nr 3; J. Frątczak, *Świadomość ekologiczna dzieci, młodzieży i dorosłych w aspekcie edukacji szkolnej i nieszkolnej*, Bydgoszcz 1995.
- 2 J. Frątczak, *Edukacja ekologiczna dzieci*, "Wychowanie na Codzień", 1995, nr 3, s. 13.
- 3 W. Hemmerling, *Twórcza aktywność w poznawaniu środowiska społeczno - przyrodniczego w klasach początkowych*, Kalisz 1987; R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1993; tenże, *Kształtowanie w przedszkolu pojęć przyrodniczych*, "Wychowanie w Przedszkolu", 1982, nr 2; tenże, *treści podstawowe w edukacji wczesnoszkolnej - edukacja środowiskowa*, "Życie Szkoły", 1992, nr 6; I. Paško, *Propozycje kształcenia eko - socjologicznego w nauczaniu początkowym*, tamże, 1992, nr 4.
- 4 B. Poskrobko, *Edukacja ekologiczna społeczeństwa*, W: K. Górka, B. Poskrobko, W. Radecki, *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne, prawne*, Warszawa 1995, s. 44 - 50. Por. V. Krawczyk - Wasilewska, *Environmental Education in the Lihht of UNESCO Projects*, "Acta Universitatis Lodziensis, Folia Pedagogica", 1998 (w druku).
- 5 H. Gutowska, M. Lelonek, T. Wróbel, *U nas. Środowisko społeczno - przyrodnicze. Klasa I*, Warszawa 1978, s. 3.
- 6 A. Bartnicka, *Walory środowiska naturalnego we wczesnoszkolnej edukacji ekologicznej dzieci wiejskich (na przykładzie wsi Chalin, woj. wrocławskie)*; E. Czachorowska, *Rozwijanie wrażliwości ekologicznej dzieci sześciolletnich z okolic Płocka*; E. Gadomska, *Podręcznik do środowiska społeczno - przyrodniczego dla klasy III w opinii żuromińskich nauczycieli, uczniów i rodziców*; D. Jasińska, *Wychowanie ekologiczne w edukacji wczesnoszkolnej na podstawie doświadczeń szkoły podstawowej w Skoczkwie, woj. płockie*; K. Topolewska, *Najbliższe srodowisko przyrodnicze w wiedzy*

- ekologicznej uczniów w klasach I - III w szkole podstawowej nr 2 w Żurominie, woj. ciechanowskie. (Maszynopisy prac w Zakładzie Folklorystyki UŁ).
- 7 J. Kop. Świadomość ekologiczna uczniów szkół podstawowych, "Geografia w Szkole", 1989, nr 5, s. 330 - 334; B. Marciniak, J. Sierpek (red.), Edukacja ekologiczna, Poznań 1991.
 - 8 V. Krawczyk - Wasilewska, W obronie folkloru, czyli dialog między tradycją i współczesnością, W: D. Simonides (red.), Folklorystyka. Dylematy i perspektywy, Opole 1995, s. 99 - 104. Por. też materiały pokonferencyjne Ecology and Folklore, Łódź 1992, Ecology and Folklore II, Łódź 1994 (pod red. V. Krawczyk - Wasilewskiej).
 - 9 H. Skolimowski, Ocalić ziemię. Świat filozofii ekologicznej, Warszawa 1992, L. Ferry, Nowy ład ekologiczny, Warszawa 1995; K. Waloszczyk, Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii, Łódź 1996.
 - 10 Por. E.J. Fątczakowie, Edukacja ekologiczna uczniów klas I - III. Część ogólna, Pabianice 1994.
 - 11 Patrz: J. Fątczak, Świadomość ekologiczna ..., s. 159.
 - 12 K. Kocot, Prawo międzynarodowe, W tegoż: Zasady zoologii, Warszawa 1977, s. 65.
 - 13 Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych, W: Środowisko i rozwój, wyd. IOS, Warszawa 1993, s. 13.